**Конституційне право**

УДК 342.72

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18875858>**Конституційні гарантії права дитини на сім'ю в умовах воєнного стану****Чижов Денис Анатолійович,**

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри конституційного права та прав людини

Національної академії внутрішніх справ, Україна, м. Київ;

провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту,

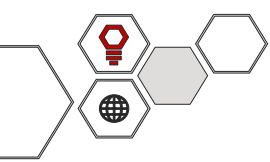
державного будівництва та місцевого самоврядування,

Національної академії правових наук України, м. Харків

Україна, <https://orcid.org/0000-0002-4843-0670>**Прийнято: 17.02.2026 | Опубліковано: 28.02.2026**

Анотація. Право дитини на сім'ю є фундаментальним елементом системи захисту прав людини, визнаним як на міжнародному рівні, так і в національному законодавстві України. Сім'я виступає природним середовищем для всебічного розвитку дитини, забезпечуючи її фізичне, емоційне та соціальне благополуччя. Відповідно до Конвенції ООН про права дитини, кожна дитина має право на виховання в сімейному оточенні, яке сприяє її гармонійному розвитку.

В Україні це право закріплено в Конституції, Сімейному кодексі та Законі «Про охорону дитинства». Проте, на практиці існують численні виклики щодо реалізації цього права, зокрема у випадках соціального сирітства, насильства в сім'ї та недостатньої ефективності системи опіки. Ці проблеми вимагають комплексного підходу до їх вирішення, включаючи вдосконалення



законодавства, розвиток соціальних служб та підвищення обізнаності суспільства.

Особливої актуальності тема набуває в умовах воєнного часу, коли значна частина дітей втрачає батьків або змушена жити в небезпечних умовах. Питання збереження або відновлення родинних зв'язків, забезпечення сімейних форм виховання та запобігання вторинному сирітству є ключовими для гуманітарної політики держави.

Ключові слова: права дитини, сімейне законодавство, соціальне сирітство, усиновлення, патронат, деінституціалізація, опіка, захист прав дітей.

Constitutional guarantees of the child's right to a family in conditions of martial law

Denys Chyzhov,

Doctor of Law, Associate Professor,

Professor of the Department of Constitutional Law and Human Rights

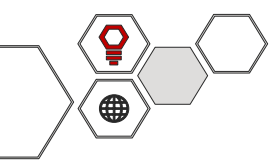
of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Leading Research Fellow of the Institute of State Building and Local Self-

Government of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,

Kharkiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-4843-0670>

Abstract. The right of a child to a family is a fundamental element of the system of human rights protection, recognized both at the international level and in the national legislation of Ukraine. The family acts as a natural environment for the comprehensive development of the child, ensuring his physical, emotional and social well-being. According to the UN Convention on the Rights of the Child, every child



has the right to be raised in a family environment that promotes his harmonious development.

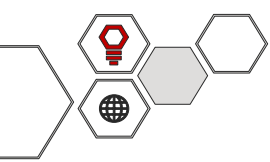
In Ukraine, this right is enshrined in the Constitution, the Family Code and the Law “On the Protection of Childhood”. However, in practice there are numerous challenges to the implementation of this right, in particular in cases of social orphanhood, domestic violence and insufficient efficiency of the guardianship system. These problems require a comprehensive approach to their solution, including improving legislation, developing social services and raising public awareness.

The topic becomes particularly relevant in wartime, when a significant part of children lose their parents or are forced to live in dangerous conditions. The issues of preserving or restoring family ties, ensuring family forms of upbringing and preventing secondary orphanhood are key to the humanitarian policy of the state.

Keywords: child rights, family legislation, social orphanhood, adoption, patronage, deinstitutionalization, guardianship, protection of children's rights.

Постановка проблеми. Одне з ключових прав дитини, визнаних як на міжнародному, так і на національному рівнях, є право на виховання в сім’ї. Саме родина створює найсприятливіші умови для гармонійного розвитку дитини, забезпечує емоційну підтримку, сприяє її соціалізації та формуванню моральних орієнтирів. Попри те, що це право закріплено в основних нормативно-правових актах України та міжнародних документах, його реалізація на практиці стикається з рядом труднощів і викликів.

Серед основних викликів, що ускладнюють реалізацію права дитини на сімейне виховання, можна виокремити зростання кількості дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки та турботи з боку батьків; обмеженість ресурсів для підтримки альтернативних форм сімейного виховання; складність та забюрократизованість процедур усиновлення; наявність корупційних ризиків



у сфері опіки, а також відсутність скоординованої взаємодії між державними структурами й профільними службами. Особливо критично ця проблема проявляється в умовах війни, коли багато дітей залишаються без догляду або втрачають зв'язок із родиною.

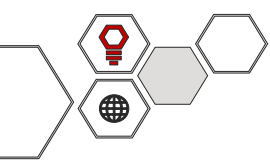
У такій ситуації виникає потреба в комплексному дослідженні як чинного правового регулювання, так і його практичного застосування. Актуальність теми зумовлена необхідністю перегляду підходів до захисту прав дитини у сфері сімейної політики держави. Практична важливість дослідження полягає у формуванні конкретних пропозицій щодо вдосконалення законодавчої бази та впровадження дієвих механізмів забезпечення можливості кожній дитині зростати в умовах виховання в сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання права дитини на сім'ю активно висвітлюється у працях як українських, так і зарубіжних дослідників, однак у науковому полі ще існує низка невирішених проблем, що потребують подальшого осмислення.

Значну увагу цій тематиці приділяє *Ірина Синяк*, яка у своїх працях акцентує на важливості інституційної трансформації в системі захисту прав дітей, а також на необхідності переходу від інтернатних форм виховання до сімейних, що відповідає європейським стандартам [15].

Ірина Дікова-Фаворська досліджує концептуальні засади права дитини на сім'ю, наголошуючи на нерозривному зв'язку між правом на сім'ю та правом на гідність, безпеку та розвиток. Вона обґрунтовує необхідність посилення контролю за діями органів опіки та піклування, а також надання переваги саме родинному вихованню [5].

У працях *Олени Рєви* аналізується нормативно-правове забезпечення права дитини на сім'ю в Україні та підкреслюється важливість забезпечення інтересів дитини в процесі усиновлення, опіки чи патронату. Вона також



звертає увагу на проблеми реалізації прав дітей з інвалідністю, які найчастіше залишаються поза межами родинного виховання [13].

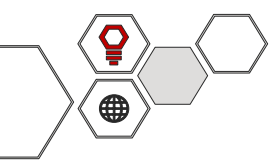
На міжнародному рівні варто відзначити *Флоріану Шнайдера*, яка у дослідженнях ЮНІСЕФ вказує на роль сімейної моделі як ключової у системі захисту дітей та підкреслює важливість формування національних політик, спрямованих на профілактику розлучення дітей з батьками [17].

Водночас у сучасній літературі бракує комплексних досліджень, що б охоплювали правовий, соціальний, психологічний і культурний аспекти забезпечення права дитини на сім'ю в умовах трансформацій українського суспільства. Саме це й обумовлює актуальність подальшого вивчення даного питання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Метою цієї статті є вивчення поняття та сутності права дитини на сім'ю, аналіз існуючих правових механізмів його реалізації, виявлення актуальних проблем та вироблення рекомендацій щодо вдосконалення системи його забезпечення в рамках українського сімейного законодавства. Також для удосконалення цілей цього дослідження варто провести аналіз чинного законодавства України та міжнародних нормативно-правових актів, порівняльно-правовий метод, системний аналіз, аналіз офіційної статистики. Окрім цього, варто виокремити ключові проблеми реалізації права дитини на сім'ю в Україні, зокрема розрив між законодавчими положеннями і реальними практиками, а також недоліки в координації між органами влади.

Отже, для забезпечення повноцінної реалізації права дитини на сім'ю необхідне вдосконалення законодавчої бази, посилення контролю за її виконанням, розвиток сімейних форм виховання, боротьба з формалізмом і корупцією в системі опіки та піклування.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є комплексне дослідження права дитини на сім'ю як одного з

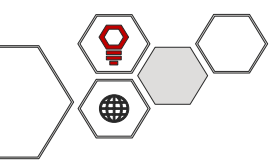


фундаментальних прав людини, а також аналіз існуючих механізмів його реалізації у правовому полі України. Особлива увага приділяється виявленню проблемних аспектів у сфері нормативного регулювання та практичного забезпечення цього права, зокрема в умовах соціальних трансформацій і збройного конфлікту.

У межах поставленої мети визначаються такі завдання: 1) розкрити сутність та значення права дитини на сім'ю в контексті міжнародних і національних стандартів захисту прав дитини; 2) проаналізувати нормативно-правову базу України щодо гарантування права дитини на виховання в родині; 3) ідентифікувати основні проблеми реалізації цього права на практиці, включно з випадками соціального сирітства, недостатньою координацією між органами влади, недоліками у системі усиновлення та патронату; 4) охарактеризувати наявні механізми захисту прав дитини та оцінити їхню ефективність; 5) запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання та інституційного супроводу з метою гарантування кожній дитині можливості виховуватись у сімейному середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове закріплення права дитини на сім'ю здійснюється як у міжнародних актах, так і в національному законодавстві України. Ключовим міжнародним документом у цій сфері є Конвенція ООН про права дитини, яка проголошує право кожної дитини знати своїх батьків і, за можливості, зростати під їхнім піклуванням [9]. Це положення визнає сім'ю найсприятливішим середовищем для розвитку дитини та акцентує на відповідальності держави щодо забезпечення і захисту цього права.

У національному законодавстві право дитини на сімейне виховання закріплено, зокрема, у статтях 6, 7 та 8 Сімейного кодексу України, де визначено, що кожна дитина має право на життя в родині, виховання в сімейному середовищі та отримання турботи від батьків [14]. Також у Законі



України «Про охорону дитинства» зазначено, що розлучення дитини з батьками допускається лише у випадках, передбачених законом, і не повинно відбуватися всупереч її інтересам [7].

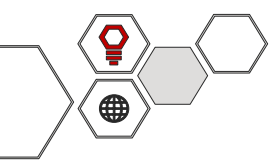
Слід окремо відзначити значення Конституції України, яка в статті 51 наголошує на державному захисті сім'ї, дитинства, материнства й батьківства [8]. Ці конституційні норми формують правову основу, що покладає на державу обов'язок забезпечити умови для реалізації права дитини на сімейне середовище, убезпечення від насильства та зловживань, а також доступ до замінних форм сімейного виховання у випадках, коли батьки не здатні виконувати свої обов'язки.

Таким чином, нормативно-правове підґрунтя забезпечення права дитини на сім'ю в Україні має комплексний характер і базується на засадах гуманізму, верховенства інтересів дитини та гарантуванні її права на сімейне середовище. Водночас практична реалізація цих положень значною мірою обумовлюється функціонуванням відповідних інституційних і соціальних механізмів.

Попри чітке правове закріплення права дитини на сім'ю, в Україні залишається низка істотних перешкод, що ускладнюють його повну реалізацію. Серед ключових проблем — соціальне сирітство, недостатній розвиток інституту усиновлення та недосконалість діяльності органів опіки і піклування.

Соціальне сирітство — явище, при якому діти мають живих батьків, але з різних причин не можуть бути виховані в родині — є одним із найгостріших викликів. Часто це зумовлено зловживанням алкоголем, наркоманією, бідністю, насильством у сім'ї або небажанням батьків виконувати батьківські обов'язки [3].

Інституціональне виховання (дитячі будинки, інтернати) не забезпечує належного емоційного і психологічного розвитку дитини. Дослідження



свідчать про те, що такі умови часто спричиняють емоційне відчуження, проблеми соціалізації та відставання в розвитку [1].

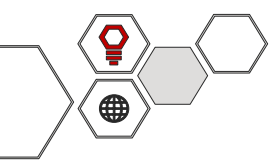
Уповноважені органи з питань опіки і піклування нерідко демонструють формалізм у прийнятті рішень щодо захисту прав дітей. Відсутність належної підготовки фахівців, перевантаження функціями та обмеженість ресурсів призводять до зволікання у розгляді справ, неефективної перевірки умов проживання дітей, а іноді й до корупційних зловживань [4].

Ще однією серйозною проблемою є *складність усиновлювальної процедури*. Потенційні батьки часто стикаються з надмірною бюрократією, тривалим розглядом документів і психологічним тиском. Крім того, у суспільстві досі існують упередження стосовно усиновлення, особливо щодо дітей старшого віку чи з інвалідністю.

Окрему увагу слід звернути на *недостатній розвиток альтернативних форм сімейного виховання: прийомні сім'ї, сімейні дитячі будинки, патронатна опіка*. Хоча законодавчо вони передбачені, на практиці залишаються недостатньо підтриманими державою як фінансово, так і методично [12].

Таким чином, реалізація права дитини на сім'ю в Україні потребує не лише наявності нормативної бази, але й ефективного механізму її втілення, що охоплює реформування соціальних служб, підтримку родин, удосконалення законодавства щодо альтернативних форм виховання та забезпечення належного контролю за діями державних органів.

Міжнародне співтовариство визнає право дитини на сімейне виховання як одне з ключових для її благополуччя та розвитку. Найважливішим міжнародним документом у цій сфері є *Конвенція ООН про права дитини (1989)*, яка зобов'язує держави забезпечити дитині можливість зростати в умовах родинного затишку, захисту та турботи [9].



Відповідно до статті 20 Конвенції, держави-учасниці зобов'язані надавати особливий захист дітям, які залишилися без сім'ї, і гарантувати їм альтернативні види опіки, такі як усиновлення, опіка, патронат чи інституційне виховання — з урахуванням культурного походження дитини [9].

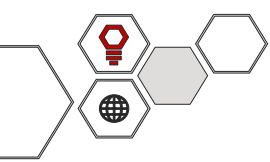
Ще одним значущим документом є *Європейська конвенція про здійснення прав дітей (1996 року)*, яка передбачає участь дітей у процесі прийняття рішень, що стосуються їхнього життя, та забезпечує їхнє право на висловлення думки в судових і адміністративних провадженнях [6].

Україна, як учасниця багатьох міжнародних договорів, взяла на себе зобов'язання гармонізувати своє законодавство з міжнародними стандартами. Це знайшло відображення у *Сімейному кодексі України*, де передбачено, що при розв'язанні всіх питань, що стосуються дитини, першочергово враховуються її інтереси [14].

На практиці, імплементація міжнародних норм залишається проблемною. В Україні ще не досягнуто повної відповідності у частині розвитку сімейних форм виховання, зокрема системи патронату, яка тільки почала впроваджуватись у 2017 році. Крім того, важливим є забезпечення участі дитини у процесах, що стосуються її життя, що не завжди дотримується в судовій та адміністративній практиці.

Таким чином, адаптація міжнародних стандартів у вітчизняну систему захисту дітей вимагає подальших зусиль, зокрема в частині ефективного моніторингу реалізації прав дитини та реформування інституційних механізмів.

Шляхи вдосконалення механізмів забезпечення права дитини на сім'ю в Україні, то її реалізація права дитини на сім'ю потребує не лише належної законодавчої бази, але й ефективного функціонування державних і недержавних інституцій, здатних вчасно виявляти порушення та забезпечувати умови для виховання дитини в родинному середовищі. Тому



актуальним є пошук шляхів удосконалення існуючих механізмів захисту та підтримки.

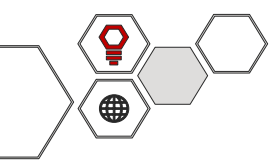
По-перше, необхідне зміцнення системи профілактики соціального сирітства. Це передбачає розширення програм надання допомоги родинам, що опинилися у кризових ситуаціях, посилення доступності соціальних послуг, психологічної допомоги, житлових субсидій та ін. Такі заходи дозволяють запобігти вилученню дитини з родини на ранніх етапах кризи [10].

По-друге, варто активізувати розвиток альтернативних форм виховання дитини в сімейному середовищі: патронат, прийомні родини, родинні дитбудинки. Вони потребують належного фінансування, нормативного удосконалення та постійного навчання батьків-вихователів.

По-третє, важливою є реформа діяльності органів структур опікунської системи, які повинні бути перетворені на спеціалізовані структури з чітко визначеними повноваженнями, незалежними від місцевих органів влади. Це дозволить уникати політичного або адміністративного впливу на прийняття рішень щодо дитини [2].

По-четверте, необхідно спростити процедури усиновлення, скоротити терміни розгляду справ, вдосконалити механізми інформаційного забезпечення потенційних усиновлювачів. Слід також активно долати суспільні стереотипи, пов'язані з усиновленням, через соціальну рекламу та освітні програми.

Нарешті, потрібна інституціональна інтеграція державних, громадських та міжнародних зусиль. Ефективна взаємодія між судами, соціальними службами, закладами охорони здоров'я та освітніми установами створює цілісну систему захисту дитини. Також слід посилити громадський контроль за дотриманням прав дітей [16].



Отже, поліпшення механізмів забезпечення права дитини на сім'ю є багатоаспектним завданням, яке потребує комплексного підходу, ефективної взаємодії між структурами та стабільної фінансової підтримки.

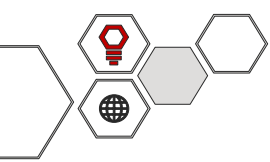
Висновок. Право дитини на сім'ю є однією з базових гарантій її гармонійного розвитку, закріпленою в міжнародному і національному законодавстві. В Україні воно отримало чітке нормативне оформлення, однак його реалізація стикається з низкою практичних труднощів: соціальним сирітством, формалізмом у роботі органів опіки, недосконалістю системи усиновлення та браком підтримки альтернативних моделей сімейного виховання.

Міжнародні стандарти, зокрема Конвенція ООН про права дитини, зобов'язують державу не лише формувати відповідну нормативно-правову базу, а й впроваджувати ефективні механізми захисту дітей, які залишилися без батьківського піклування. В Україні ці вимоги наразі реалізовані не в повному обсязі.

Для вирішення зазначених проблем необхідно:

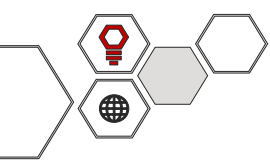
- 1) посилити підтримку родин, які опинились у складних обставинах;
- 2) реформувати діяльність органів опіки, забезпечивши їхню професійність і незалежність;
- 3) розширити можливості сімейних моделей виховання;
- 4) поліпшити законодавчі механізми усиновлення;
- 5) активізувати просвітницьку та інформаційну роботу в суспільстві.

Етнологічний і правовий аналіз засвідчує, що забезпечення права дитини на сім'ю — це не лише юридичне, а й глибоко соціальне та моральне завдання, реалізація якого потребує спільних зусиль держави, суспільства і кожної окремої родини.



Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Особистість у контексті виховання. Київ : Либідь, 2018.
2. Войтенко Т. Органи опіки та піклування: проблеми правозастосування. *Право України*. 2021. № 4.
3. Гуменюк І. М. Проблема соціального сирітства в Україні: чинники, наслідки, можливі рішення. Київ : Юрінком Інтер, 2020.
4. Данильченко О. Захист прав дітей у діяльності органів опіки. *Право України*. 2021. № 7.
5. Дікова-Фаворська І. Захист прав дитини на сімейне виховання: проблеми та шляхи удосконалення. *Право України*. 2020. № 5.
6. Європейська конвенція про здійснення прав дітей.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004 (дата звернення: 01.03.2026).
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2402-14>(дата звернення: 01.12.2025).
8. Конституція України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.12.2025).
9. Конвенція ООН про права дитини.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 01.12.2025).
10. Лавриненко Н. Соціальні служби в Україні: стан і перспективи розвитку. *Соціальний захист*. 2020.
11. Про організацію патронату над дитиною : Наказ Міністерства соціальної політики України від 26.09.2017 № 1124.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1268-17> (дата звернення: 01.12.2025).
12. Про затвердження Порядку провадження діяльності прийомних сімей : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866.



URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п> (дата звернення: 01.12.2025).

13. Рева О. Сімейне виховання дітей-сиріт в Україні: правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2022. № 2.

14. Сімейний кодекс України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-14> (дата звернення: 01.12.2025).

15. Синяк І. Соціальна політика у сфері захисту прав дитини в Україні: сучасні виклики. *Соціальний захист*. 2021.

16. Про Стратегію реформування системи інституційного догляду і виховання дітей на 2017–2026 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2017 р. № 202-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2017-р> (дата звернення: 01.12.2025).

17. Schneider F. Family-Based Care Systems in Eastern Europe. *UNICEF Research Brief*. 2020.